

Богданова Валерія Володимирівна,
аспірант відділу проблем цивільного,
трудоного та підприємницького права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
НАН України
ORCID ID: 0009-0002-1956-7632

ФОРС-МАЖОРНІ ОБСТАВИНИ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

FORCE MAJEURE AS A GROUND FOR EXEMPTION FROM LEGAL LIABILITY IN PUBLIC-LAW RELATIONS

Анотація. Форс-мажорні обставини найчастіше асоціюються з договірними правовідносинами, адже саме там вони слугують засобом звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань. Цей правовий інститут виконує захисну функцію, гарантуючи, що непередбачувані зовнішні події не покладатимуть відповідальності на сторони, коли виконання їхніх зобов'язань стає об'єктивно неможливим. Однак форс-мажор не обмежується лише договірним аспектом; його значення виходить за межі договірних відносин і поширюється на інші правові сфери. Він відіграє важливу роль у податковому регулюванні, митному праві тощо, де виконання встановлених законом обов'язків може бути порушене через непередбачувані обставини, що перебувають поза людським контролем.

У сфері податкового регулювання форс-мажор може слугувати правовою основою для звільнення від зобов'язань, особливо в тих випадках, коли фінансові чи операційні труднощі не дають змоги платникам податків виконати встановлені вимоги. Митне право також визнає форс-мажор як підставу для звільнення, коли особи чи організації стикаються з неминучими перешкодами, що унеможливають дотримання нормативних положень.

Ключовим аспектом визначення застосовності форс-мажору є необхідність доведення його впливу. Сторона, яка постраждала, повинна підтвердити, що непередбачувані обставини безпосередньо перешкоджали виконанню обов'язків. Така оцінка часто потребує судового або адміністративного розгляду, щоб гарантувати нівелювання можливості зловживанням форс-мажорними обставинами як підставою для звільнення від відповідальності. Судові органи ретельно аналізують кожен випадок, оцінюючи в контексті непередбачуваності та непереборності цих обставин.

Крім того, форс-мажорні обставини не є абсолютною категорією, яка гарантує звільнення від відповідальності. Правові положення встановлюють умови, за яких можливе звільнення від відповідальності на підставі форс-мажорних обставин, щоб переконатися, що сторони вжили розумних заходів для пом'якшення наслідків порушень. Таким чином, хоча форс-мажор є важливим правовим інструментарієм, його застосування підлягає ретельній перевірці та юридичному тлумаченню, забезпечуючи збалансований підхід до звільнення від відповідальності.

Ключові слова: форс-мажорні обставини, публічно-правові відносини, податкове регулювання, звільнення від відповідальності, невиконання зобов'язань, митні правовідносини.

Abstract. Force majeure circumstances are predominantly linked to contractual legal relations, serving as a fundamental mechanism for exemption from liability in cases of non-performance or improper fulfillment of obligations. This legal concept functions as a protective tool, ensuring that unforeseen external events do not unfairly burden parties with penalties when fulfilling their commitments becomes objectively impossible. However, force majeure is not exclusively confined to contractual matters; its relevance extends beyond agreements into other legal domains. It plays a crucial role in tax regulation, administrative law, and tort law, where compliance with legally imposed duties may be disrupted by unpredictable circumstances beyond human control.

Within the sphere of tax regulation, force majeure can provide a valid legal foundation for relief from obligations, particularly in instances where financial or operational disruptions prevent taxpayers from complying with statutory requirements. Administrative law similarly acknowledges force majeure as grounds for exemption, particularly when individuals or organizations face unavoidable barriers that impede adherence to regulatory provisions. Even within tort law, force majeure may mitigate liability in cases where individuals or entities encounter external influences that render compliance unachievable or disproportionately burdensome. A key aspect in determining the applicability of force majeure lies in the necessity to demonstrate its impact. The affected party must substantiate that the unforeseen circumstances directly hindered the fulfillment of legal duties. This assessment often requires judicial or administrative review, ensuring that claims of force majeure are not employed arbitrarily to evade responsibility. Courts and legal authorities carefully evaluate each case, scrutinizing whether the circumstances truly qualify as unforeseeable and insurmountable. Furthermore, force majeure does not function as an absolute shield against accountability. Legal systems often impose conditions under which force majeure exemptions can be granted, ensuring that parties have taken reasonable measures to mitigate the impact of disruptions. Thus, while force majeure offers a crucial legal safeguard, its application is subject to rigorous verification and legal interpretation, maintaining a balanced approach to exemption from liability.

Key words: Force majeure circumstances, non-contractual relations, tax regulation, administrative law, tort law, exemption from liability, non-performance of obligations.

Постановка проблеми. У сучасній правозастосовчій практиці існує певна стереотипність щодо сфер застосування юридичного механізму звільнення від правової відповідальності за умови настання форс-мажорних обставин. Зокрема, досить часто це обмежується договірними правовідносинами, де такі обставини використовуються як підстава для звільнення від несприятливих наслідків за неналежне виконання зобов'язань. Однак детальний аналіз чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів свідчить про значно ширший спектр застосування цього інструменту. Форс-мажор може мати ключову роль у вирішенні питань відповідальності в публічно-правовій сфері. Таким чином, аналіз умов звільнення від відповідальності в публічно-правовому контексті дає змогу глибше зрозуміти сутність цієї правової категорії. Це також сприяє з'ясуванню ролі форс-мажорних обставин у ширшій юридичній парадигмі, розкриваючи потенціал для застосування відповідних правових механізмів у публічно-правових сферах. Таке дослідження має значення для оптимізації практики правозастосування, зокрема в умовах кризових соціально-економічних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема звільнення від відповідальності в публічно-правовій сфері досі не стала об'єктом ґрунтовних досліджень серед науковців. Зокрема, дотично ця тема розкривається у працях Коваль Ю. А.,

яка досліджувала питання звільнення від відповідальності за порушення податкового законодавства під час карантину та у зв'язку із запровадженням військового стану. Також дослідженню підлягали численна практика Верховного Суду, роз'яснення податкових органів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу форс-мажорних обставин на виконання зобов'язань, встановлених законодавством, з акцентом на їх застосування в публічно-правовій сфері. Стаття охоплює аналіз механізму офіційного визнання таких обставин та ролі Торгово-промислової палати України у їх підтвердженні, визначення правових наслідків щодо можливості звільнення від юридичної відповідальності, а також оцінку практичних аспектів доказування та правової кваліфікації непереборних обставин у судовій практиці. Дослідження спрямоване на формування висновків щодо впливу форс-мажорних ситуацій на адміністративні, фінансові та інші публічно-правові правовідносини з урахуванням специфіки їх правового регулювання, а також виокремлення проблемних питань правозастосування такого механізму звільнення від юридичної відповідальності в публічно-правовій сфері із зазначенням пропозицій щодо їх урегулювання.

Виклад основного тексту. Для належного дослідження вказаної категорії на увагу заслуговують положення Регламенту засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затверджений рішенням президії ТПП України 15.07.2014 № 40(3) (далі – Регламент), а саме стаття 6.2 Регламенту, якою встановлено, що форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) засвідчуються Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) за заявою зацікавленої особи за кожним окремим договором, контрактом, угодою тощо, а також за податковими та іншими зобов'язаннями / обов'язками, виконання яких настало згідно із законодавчим чи іншим нормативним актом або може настати найближчим часом і виконання яких стало неможливим через наявність зазначених обставин [1]. Тобто чинним законодавством передбачена можливість застосування інституту форс-мажору в двох випадках: або в договірних відносинах, що може бути підставою для звільнення від відповідальності за порушення договірних (комерційних) зобов'язань перед іншою стороною; або щодо невиконання обов'язків, які встановлені законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, виконання яких стало неможливим через наявність форс-мажору.

На особливу увагу заслуговують умови звільнення від виконання податкових зобов'язань, адже податкові правовідносини є однією з ключових сфер державного регулювання, яка напряму впливає на фінансову стабільність країни та функціонування суспільства. Форс-мажорні обставини, що можуть

унеможливити виконання таких зобов'язань, створюють ситуації, у яких важливо забезпечити баланс між інтересами держави та платників податків. Так, зокрема, Скаун О. дійшла висновку, що принцип невідворотності настання визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства, закріплений у податковому законодавстві України, не є абсолютним, адже кожна галузь законодавства фіксує свої специфічні підстави звільнення від відповідальності [2].

Відповідно до п. 112.8.9 статті 112.8 Податкового кодексу України, обставинами, що звільняють від фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень та порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, є, зокрема, вчинення діяння (дії або бездіяльності) внаслідок обставин непереборної сили (форс-мажору) [3]. Коваль Ю. А. акцентує увагу на тому, що коли на початку березня 2022 року парламент України приймав законодавчі зміни, спрямовані на підтримку бізнесу в умовах повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, підпунктом 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX ПК України було передбачено, що на період до припинення або скасування воєнного стану на території України звільняються від передбаченої ПК України відповідальності лише ті платники, у яких була відсутня можливість своєчасно виконати свій податковий обов'язок. Авторка дійшла висновку, що законодавець застосував принципово інший підхід щодо звільнення від відповідальності – замість обмеження переліку недопустимих правопорушень було обмежено коло платників податків, які можуть скористатися звільненням від фінансової відповідальності [4]. Тобто єдиною обставиною, яка може звільнити платника податків від фінансової відповідальності, у цьому випадку є вчинення діяння (дії або бездіяльності) внаслідок обставин непереборної сили (форс-мажору).

Щодо порядку доказування підстав для звільнення від фінансово- правової відповідальності в податковій сфері, то на увагу заслуговує постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 1 грудня 2020 року у справі № 805/1811/17-а (адміністративне провадження № К/9901/41579/18), у якій суд зазначив, що засвідченню підлягають форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) за кожним окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням / обов'язком, виконання якого настало відповідно до нормативно-правових актів, проте таке виконання стало неможливим через наявність зазначених обставин [5]. У постановах від 5 жовтня 2023 року у справі № 520/14773/21, від 19 серпня 2022 року у справі № 818/2429/18, від 17 червня 2020 року у справі № 812/677/17, від 3 вересня 2019 року у справі № 805/1087/16 Верховний Суд зазначив, що має встановлюватися (доводитися) вплив обставин непереборної сили, засвідчених відповідними сертифікатами ТПП України, на неможливість платника податку належним чином виконувати свої зобов'язання і на зміну його

економічного стану цими форс-мажорними обставинами. Ці фактори мають перебувати в причинно-наслідковому зв'язку [6].

Також варто також приділити увагу статті 101.1, підпункту 101.2.4 статті 101.2 Податкового кодексу України, відповідно до якої списанню підлягає безнадійний податковий борг, у тому числі пеня та штрафні санкції, нараховані на такий податковий борг. Під терміном «безнадійний» розуміється, зокрема, податковий борг платника податків, що виник унаслідок обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин). Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду в постанові від 19 серпня 2022 року у справі № 818/2429/18 (провадження № К/9901/14209/19) зазначив, що сам факт наявності у позивача таких сертифікатів не є безумовною підставою для визнання податкового боргу безнадійним та його списання податковим органом. Для визнання податкового боргу безнадійним має бути встановлений (доведений) причинно-наслідковий зв'язок між виникненням податкового боргу платника та форс-мажорними обставинами. При цьому платник податку не обмежений у доказах, які він може долучити до заяви про списання безнадійного податкового боргу в підтвердження наявності обставин форс-мажору. Встановлення причинно-наслідкового зв'язку між обставинами непереборної сили з виникненням податкового боргу, тобто визнання його безнадійним, є компетенцією суб'єкта владних повноважень за результатами розгляду заяви платника податків [7].

У разі звернення платника податків до податкового органу із заявою щодо списання безнадійного податкового боргу потрібно в кожному конкретному випадку досліджувати вплив наявності обставин непереборної сили, засвідчених відповідним сертифікатом ТПП України, на неможливість платника податку належним чином виконувати свої зобов'язання та на зміну його економічного стану цими форс-мажорними обставинами. Наведений висновок узгоджується з правовою позицією Верховного Суду, викладеною у постановках від 03.09.2019 у справі № 805/1087/16, від 17.06.2020 у справі № 812/677/17 та від 03.09.2019 у справі № 805/1087/16-а [8].

Також, крім сертифіката ТПП, що шаблонно є основоположним документом, яким засвідчуються форс-мажорні обставини, у постанові Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 року № 1235 «Про затвердження переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу, і доказів існування таких обставин» зазначено, що доказом, який підтверджує факт настання (існування) обставин, що є підставою для відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу заявника, є рішення Президента України про оголошення окремих місцевостей України зоною надзвичайної екологічної ситуації, затверджені Верховною Радою України [9].

Розглянувши форс-мажор як підставу звільнення від юридичної відповідальності в аспекті митних правовідносин, варто відзначити статтю 460 МК України,

якою передбачено, що вчинення порушень митних правил, передбачених частиною третьою статті 469, статтею 470, частиною третьою статті 478, статтею 481 цього Кодексу, внаслідок аварії, дії обставин непереборної сили або протиправних дій третіх осіб, що підтверджується відповідними документами, а також допущення в митній декларації помилок, які не призвели до неправомірного звільнення від сплати митних платежів або зменшення їх розміру, до незабезпечення дотримання заходів тарифного та/або нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, якщо такі помилки не допускаються систематично (стаття 268 цього Кодексу), не тягне за собою адміністративної відповідальності, передбаченої цим Кодексом [10].

За змістом положень розділу VIII «Підтвердження факту втрати товарів унаслідок аварії або дії обставин непереборної сили» Порядку виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.05.2012 № 657, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 02.10.2012 за № 1669/21981, якщо факт аварії чи дії обставин непереборної сили має місце на митній території України, особа, відповідальна за виконання вимог законодавства України з питань державної митної справи щодо товарів чи транспортних засобів, що перебувають під митним контролем (власник товару або уповноважена ним особа, перевізник чи особа, відповідальна за дотримання митного режиму), повинна звернутися до митного органу, в зоні діяльності якого перебувають ці товари, транспортні засоби, із письмовою заявою, яка повинна містити відомості, що надають можливість ідентифікувати товари, транспортні засоби як такі, що перебувають під митним контролем, а також інформацію про час, місце, обставини та наслідки аварії чи дії обставин непереборної сили. Системний аналіз наведених норм права дає підстави дійти висновку, що особа звільняється від відповідальності за статтею 470 Митного кодексу України в разі наявності факту аварії або дії обставин непереборної сили за умови документального підтвердження такого факту та вчасного (до закінчення встановленого строку транзитного перевезення) письмового повідомлення найближчого митного органу про обставини події. Указаний висновок відображено в постанові Верховного Суду від 7 березня 2023 року у справі № 459/762/16-а [11]. Отже, форс-мажор у митних правовідносинах дає змогу звільнити особу від адміністративної відповідальності за порушення митних правил, якщо такі порушення стали наслідком надзвичайних обставин, наприклад аварій або дії непереборної сили. Ключовими умовами є документальне підтвердження цих обставин і своєчасне повідомлення митних органів про подію, що, зі свого боку, унеможливорює застосування відповідальності за порушення митних правил.

Окремому аналізу підлягають положення Водного кодексу України, що визначають правові підстави для звільнення від відповідальності в разі

порушення вимог водного законодавства. Стаття 110 Водного кодексу України визначає, що водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій [12]. Відповідно до Науково-практичного коментаря від 02.03.2009, вказані в коментованій нормі обставини перебувають поза волею та контролем сторін. Настання перелічених у коментованій нормі обставин унеможлиблює наявність вини особи щодо шкідливих наслідків, а тому склад правопорушення є неповним [13]. Тобто форс-мажорні обставини, передбачені статтею 110 Водного кодексу України, прямо впливають на формування юридичної відповідальності водокористувачів, виключаючи її у разі дії непереборної сили чи воєнних дій. Це зумовлюється тим, що правова конструкція відповідальності передбачає наявність вини як ключового елемента правопорушення. Оскільки форс-мажорні події перебувають поза межами волі водокористувача і не залежать від його дій чи бездіяльності, його поведінка не може бути кваліфікована як правопорушення. Таким чином, правова норма статті 110 Водного Кодексу України фактично усуває поза межі застосування санкцій, оскільки відсутність вини робить склад правопорушення неповним, а отже, нікчемним.

Висновки. Аналіз положень нормативно-правових актів свідчить, що форс-мажорні обставини мають ширше правове застосування, не обмежуючись договірними зобов'язаннями, також вони можуть слугувати підставою для звільнення від відповідальності в публічно-правових правовідносинах, як-от податкові зобов'язання, митні тощо. Однак чинне законодавство не містить чіткого механізму їх застосування у цій сфері, що може призводити до неоднозначних тлумачень та юридичних колізій.

Основна відмінність застосування форс-мажорних обставин у цивільно-правових відносинах полягає в тому, що стаття 617 Цивільного кодексу України передбачає можливість звільнення від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання внаслідок обставин непереборної сили. Ця норма є загальним (генеральним) правилом, що регулює приватні правовідносини. Натомість у сфері публічного права застосування форс-мажорних обставин можливе лише у випадках, прямо передбачених законодавством. Це свідчить про суворіше регулювання таких ситуацій порівняно із цивільно-правовими відносинами, де допускається більш гнучке застосування форс-мажорних механізмів.

Важливу роль у підтвердженні настання таких обставин відіграє сертифікат Торгово-промислової палати України, який засвідчує не лише сам факт існування форс-мажору, а й причинно-наслідковий зв'язок між подією та неможливістю виконання конкретного зобов'язання. Водночас правозастосовна практика демонструє відсутність єдиних критеріїв оцінки, що спричиняє правову невизначеність. Крім того, остаточне рішення ухвалюється судовими органами, які можуть мати різні підходи до тлумачення таких обставин. Однією з проблем є

формальний характер сертифіката, який лише засвідчує факт настання форс-мажору, але не гарантує автоматичного звільнення від відповідальності.

Таким чином, визначення чітких критеріїв правової кваліфікації форс-мажорних обставин для застосування в публічно-правових відносинах, створення єдиного механізму підтвердження форс-мажорних обставин, який би передбачав обов'язкове врахування галузевих особливостей і не обмежувався лише сертифікатом Торгово-промислової палати, гармонізація положень цивільного та публічного права щодо застосування форс-мажорних обставин, усунення правових прогалин і забезпечення узгодженості правових норм сприятиме прозорості та прогнозованості правозастосування з означеного питання.

Перелік використаних джерел:

1. Про затвердження Регламенту Торгово-промислової палати України : постанова Президії ТПП України від 24.01.2014 № 40. Дата оновлення: 12.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
2. Скакун О. Інститут звільнення від юридичної відповідальності: загальнотеоретичний аналіз. Про українське право. Чис. V. 2010. С. 41–49.
3. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Дата оновлення: 12.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
4. Коваль Ю. А. Особливості звільнення від фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства під час карантину: *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/286/251>.
5. Постанова Верховного Суду від 1 грудня 2020 року у справі № 805/1811/17-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823557>.
6. Постанова Верховного Суду від 12 грудня 2024 року у справі № 380/839/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123757624>.
7. Постанова Верховного Суду від 19 серпня 2022 року у справі № 818/2429/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852269>.
8. Постанова Верховного Суду від 03.09.2019 у справі № 805/1087/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84013866>.
9. Про затвердження Порядку надання державної підтримки суб'єктам господарювання : постанова КМУ від 29.12.2010 № 1235. Дата оновлення: 12.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1235-2010-%D0%BF#top> (дата звернення: 12.05.2025).
10. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. Дата оновлення: 12.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
11. Постанова Верховного Суду від 7 березня 2023 року у справі № 459/762/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109407327>.
12. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
13. Науково-практичний коментар від 02.03.2009 «Науково-практичний коментар до статті 110 Водного кодексу України». LIGA 360. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/KK004292?land=UA&context=UA&an=9>.

References:

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia Palaty torhivli ta promyslovosti Ukrainy: postanova Prezidiumu TPP Ukrainy vid 24 sichnia 2014 roku № 40 [On the Approval of the Regulations of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine: Resolution of the Presidium of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry dated January 24, 2014 No. 40]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text> (accessed: 12.05.2025) [in Ukrainian].
2. Skakun, O. (2010). Instytut zvlennia vid yurydychnoi vidpovidalnosti: zahalnoteoretychnyi analiz [The Institution of Exemption from Legal Liability: General Theoretical Analysis]. *Pro ukrainske pravo*, V, 41–49 [in Ukrainian].
3. Podatkovi Kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI [Tax Code of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2755-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
4. Koval, Yu. A. (2022). Osoblyvosti zvlennia vid finansovoi ta yurydychnoi vidpovidalnosti za porushennia podatkovoho zakonodavstva pid chas karantynu. [Features of Exemption from Financial and Legal Liability for Violations of Tax Legislation During Quarantine]. *Novi ukrainske pravo*, 3. Retrieved from: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/286/251> [in Ukrainian].
5. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 1 hrudnia 2020 roku u spravi № 805/1811/17-a [Resolution of the Supreme Court dated December 1, 2020 in case No. 805/1811/17-a]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823557> [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12 hrudnia 2024 roku u spravi № 380/839/24 [Resolution of the Supreme Court dated December 12, 2024 in case No. 380/839/24]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123757624> [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 19 serpnia 2022 roku u spravi № 818/2429/18 [Resolution of the Supreme Court dated August 19, 2022 in case No. 818/2429/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852269> [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 3 veresnia 2019 roku u spravi № 805/1087/16 [Resolution of the Supreme Court dated September 3, 2019 in case No. 805/1087/16]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84013866> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia derzhavnoi pidtrymky subiektam hospodariuvannia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2010 roku № 1235 [On the Approval of the Procedure for Providing State Support to Business Entities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 29, 2010 No. 1235]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1235-2010-%D0%BF#top> (accessed: 12.05.2025) [in Ukrainian].
10. Mytnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI [Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 13, 2012 No. 4495-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (accessed: 12.05.2025) [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 7 bereznia 2023 roku u spravi № 459/762/16-a [Resolution of the Supreme Court dated March 7, 2023 in case No. 459/762/16-a]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109407327> [in Ukrainian].
12. Vodnyi Kodeks Ukrainy: Kodeks Verkhovnoi Rady vid 6 chervnia 1995 roku № 213/95-VR, stanom na 15 lystopada 2024 roku [Water Code of Ukraine: Code of Verkhovna Rada dated June 6, 1995, No. 213/95-VR, as of November 15, 2024]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Naukovo-praktychnyi komentar vid 2 bereznia 2009 roku “Naukovo-praktychnyi komentar do statti 110 Vodnoho Kodeksu Ukrainy”. LIGA 360 [Scientific and Practical Commentary dated March 2, 2009 “Scientific and Practical Commentary on Article 110 of the Water Code of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakonpro.ligazakon.net/document/KK004292?land=UA&context=UA&an=9> [in Ukrainian].